

หน้า

ภูมิหลัง

สังคมไทยยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ว่า เป็นลัจจธรรมและจริยธรรมอันประเสริฐ
ผู้รู้และปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ยอมเข้าถึงสาระของพระพุทธศาสนา
ซึ่งเป็นสาระของชีวิต

มีพระพุทธเจ้าหลายแห่งยืนยันว่า สาระของพระพุทธศาสนา คือ นิพ paran (วิมุตติ)

เช่น

"ธรรมทั้งปวงมีวิมุตติเป็นสาระ"¹

"ธรรมทั้งปวงมีวิมุตติเป็นแก่นสาร"²

"มหาสมุทธิมีรล ฯ เดียว คือ รสมีมันได ธรรมวินัยก็มีรล ฯ เดียว คือ
วิมุตติรล (รล คือ ความหลุดพ้น) ฉันนั้น"³

"ภิกษุทั้งหลายอยู่ประพฤติธรรมจรรยา มีลักษณะเป็นอนิสังข์ มีผลติเป็นอธิปไตย
มีปัญญาเป็นยอด มีวิมุตติเป็นแก่นสาร"⁴

¹ พระราชธรรมนี้ (ประยุทธ์ ปยุตโต). เทศโนโลยีกับศาสนา. 2530.

หน้า 5.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

ในฐานะพระภิกษุสงฆ์ไทย พุทธศาสนิกชน์ได้รับการยกย่องว่า "เป็นพุทธสาวกที่สำคัญที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา"¹ เป็นอัจฉริยะทางศาสนา เป็นมิติใหม่ของพระพุทธศาสนา เป็นผู้มีลัทธิสำคัญอย่างยิ่ง ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้เจริญแพร่หลาย "ท่านได้เชยันหนังสือว่าด้วยพระพุทธศาสนามากกว่าผู้รู้ชาวสยามท่านใด ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน"²

วรรณกรรมของพุทธศาสนิกชน์มีมากมาย ทั้งที่เป็นเล่มและเป็นชุด เช่น ตามรอยพระอรหันต์ ชุมนุมเรื่องลั้นของพุทธศาสนิกชน์ ชุมนุมเรื่องยาวยาของพุทธศาสนิกชน์ ชุมนุมข้อคิดอิสรช่องพุทธศาสนิกชน์ ชุมนุมปานักถاذดพุทธธรรม ชุมนุมเทศนา เล่ม 1 ชุมนุมเทศนา เล่ม 2 คู่มีมนษย์ หลักพระพุทธศาสนา หนังสือชุดโดยประมาณ หนังสือชุดหมุนล้อ เป็นต้น แต่วรรณกรรมที่เด่นและสมบูรณ์ที่สุดของพุทธศาสนิกชน์ คือ วรรณกรรมชุดธรรมโขชน์ของพุทธศาสนิกชน์ เพราะ "วรรณกรรมชุดนี้เป็นนัยความเชื่อที่จะรับร่วมงานทางความคิดของท่านพุทธทาสทั้งหมดไว้เป็นหลักฐาน"³ และ "วรรณกรรมชุดนี้จะเป็นตัวแทนที่สุดของท่านในพุทธศตวรรษข้างหน้าอย่างแน่นแท้"⁴

วรรณกรรมชุดธรรมโขชน์ที่พิมพ์เผยแพร่แล้วมีจำนวนไม่น้อยกว่า 50 เล่ม จึงเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายและมีปริมาณมากมาย

พุทธศาสนิกชน์ได้อธิบาย "นิพพาน" ไว้ในวรรณกรรมชุดธรรมโขชน์เล่มใด อย่างไร เป็นลึกลับที่น่าสนใจศึกษาอย่าง เพาะนอกจากจะทำให้เรามีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับ

¹ โคนล เค สแควร์. ธรรมิกลังคมนิยม. 2529. หน้า คำนำ.

² คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา. ท่านพุทธทาสในทศวรรษของนักวิชาการ.

2524. หน้า อารามกษา ค.

³ พระประชา ปลสนุกโน้ม และ สันติสุข ไสภัลลิ. ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาส กิจกุญช์ : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา. 2529. หน้า 202.

⁴ แหล่งเดิม.

นิพพานอันเป็นแก่นลารของพระพุทธศาสนา จากคำอธิบายของพระภิกษุองค์สำคัญยิ่งของไทย แล้ว ยังทำให้เรารู้จักและเข้าใจภูมิปัญญาของพระภิกษุไทย เข้าใจอุดมคติสูงสุดของชีวิตไทย และสังคมไทย ทั้งยังสามารถอนุรักษ์สืบทอดพัฒนาภูมิปัญญาและอุดมคตินี้ให้เจริญแพร่หลายเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคมไทยสืบไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

การวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมาย ดังนี้

1. เพื่อศึกษาประวัติและผลงานวรรณกรรมชุดธรรมโภษที่ ของพุทธาภิกฤษ
2. เพื่อศึกษา "นิพพาน" ที่ปรากฏในวรรณกรรมชุดธรรมโภษของพุทธาภิกฤษ

ภิกษุ

ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้รู้จักพุทธาภิกษุและวรรณกรรมชุดธรรมโภษ ของพุทธาภิกฤษ ซึ่ง เป็นผลงานชุดสำคัญของพุทธาภิกษุ นักประถมทางพระพุทธศาสนาของสังคมไทยเพิ่มขึ้น
2. ทำให้มีความรู้เกี่ยวกับนิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา กว้างขวางลึกซึ้ง อันจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อการลีบต่อความรู้ การศึกษาระพุทธศาสนา และการปรับใช้ในชีวิตสืบไป
3. ทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางความคิดของสังคมไทยที่เกี่ยวกับนิพพาน อันจะช่วยให้รู้จักเข้าใจสังคมไทยลึกซึ้งขึ้น
4. เป็นข้อมูลทางไทยศึกษาโดยเฉพาะด้านภูมิปัญญา คติความเชื่อ และอุดมคติ ของสังคมไทย
5. เป็นแนวทางแก้ผู้ที่สนใจจะศึกษานิพพานในประเด็นอื่นต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตด้านข้อมูล และขอบเขตด้านเนื้อหา ดังนี้

1. ขอบเขตด้านข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ จะวิจัยศึกษานิพนานจากวรรณกรรม ชุดธรรมโภษ ของ พุทธาลักษณ์ เนพะผลงานที่พิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 และเน้นเนพะที่เป็นผลงานของพุทธาสเร่อง (ไม่นับงานแปล) จำนวน 55 เล่ม คือ

1. กษ กกา ของศึกษาพระพุทธศาสนา
2. การกลับมาแห่งศีลธรรม
3. ไกวัลยธรรม
4. ค่ายธรรมบุตร
5. ไครคือไคร
6. ธรรมวารสาร
7. ใจความแห่งคริสตธรรมเท่าที่พุทธบูรณะทรงทราบ
8. ชุมนุมป้าสุกดาชุดพุทธธรรม
9. ชุมนุมล้ออายุ เล่ม 1
10. ตุลาการิกธรรม เล่ม 1
11. เศกิจฉกธรรม
12. เทคนิคของการมีธรรมะ
13. ธรรมะกับการเมือง
14. ธรรมะกับลัญชาตญาณ
15. ธรรมะบรรยายต่อหางสุนัข
16. ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์
17. ธรรมะบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1
18. ธรรมะบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 2
19. ธรรมะปฏิโนกร์ เล่ม 1

20. ธรรมปฏิโนগ্র লেম 2
21. ธรรมะ লেমন্দোয়
22. ธรรมศาสตรา লেম 1
23. ธรรมসংজ্ঞসংক্রান্ত
24. নবান্নসালন লেম 1
25. বর্মধর্মগতিন
26. বর্মধর্মগতিপ্লায়
27. প্রাচ্যাবর্তীগুরু
28. প্রমত্তস্থাবর্ম
29. প্রথমগুরুত্বপূর্ণ
30. পুরুষরিয়া
31. পুরুষগুরুত্ব
32. ফাসাংরহণ 50 বছোর স্বামোগ্র তোন 1
33. ফাসাংরহণ 50 বছোর স্বামোগ্র তোন 2
34. মহিলধর্ম
35. মানবুচাতেকনা লেম 1
36. মেৰুধর্মকেৱল লোক
37. মৈগুড়িধর্মপ্ৰায়ুক্তি
38. যোগানকীলধর্ম
39. রাজগুুৱাখ
40. বিশ্ববুচাতেকনা লেম 1
41. শৰৎকালিকতেকনা লেম 1
42. শীলধর্মকৰ্মনুষ্যে লোক
43. সমক্ষিপ্তসন্মান হেংযুক্তপ্ৰমাণ
44. সন্তোষাপন লোক

45. สันก์สเสต์พธธรรม
46. สุญชาปวิทัรค์ เล่ม 1
47. สุญชาปวิทัรค์ เล่ม 2
48. หัวข้อธรรมในคำกลอนและบทประพันธ์ของ "สิริวยาส"
49. อัตมมยตาประยุกต์
50. อริยศีลธรรม
51. อะไรคืออะไร
52. อาณาปานสติภวนา
53. อาสาฬหชาเทสนา เล่ม 1
54. อิทปัปจจยตา
55. โอลาระต์พธธรรม

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษานิพนาน ในประเด็นค่อไปนี้

1. ความเป็นมาและพัฒนาการของนิพนาน
2. ความหมายของนิพนาน
3. นิยามของนิพนาน
4. ลักษณะของนิพนาน
5. ไวพจน์ของนิพนาน
6. ประเภทของนิพนาน
7. ความสำคัญของนิพนาน
8. ประโยชน์ของนิพนาน
9. ความเชื่อเรื่องนิพนาน
10. วิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพนาน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้จะมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. วิธีศึกษาและรวบรวมข้อมูล

1.1 ศึกษาประวัติและผลงานวรรณกรรมของพุทธศาสนา โดยเน้นศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโภษ์ของพุทธศาสนา แล้วศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นศึกษาจากแหล่งข้อมูล ดังต่อไปนี้

1.1.1 ห้องสมุดวิทยาลัยครุสังขลา จังหวัดสang ชลา

1.1.2 สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ ภาคใต้ จังหวัดสang ชลา

1.1.3 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยสang ชลาศรีนคร์ วิทยาเขต

หาดใหญ่ จังหวัดสang ชลา

1.1.4 หอเอกสารสถาบันทักษิณดีศึกษา สถาบันทักษิณดีศึกษา

1.2 รวบรวมวรรณกรรมชุดธรรมโภษ์ของพุทธศาสนา

1.3 ศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโภษ์ของพุทธศาสนา

2. วิธีจัดทำข้อมูล

2.1 ศึกษารวบรวมข้อมูล

2.2 จำแนกและวิเคราะห์ข้อมูลตามที่กำหนดไว้ในขอบเขตของการศึกษา
ค้นคว้าด้านเนื้อหาอย่างละเอียด

2.3 เสนอรายงานผลการศึกษา แบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนิพทานเท่าที่ผู้วิจัยสามารถรวบรวมได้ และได้ใช้เป็นแนวทางในการวิจัยครั้งนี้ มีดังนี้

พระยาลิไทย¹ อธิบดีกลกษะ สภานา ประเทศของนินพนาและ การปฏิบัติเพื่อไป
ถึงนินพนาไว้ สรุปได้ดังนี้

1. นินพนา คือความหลุดพ้นจากทุกชั้น "เมื่อได้ได้เดินแก่นกพานแล้วไว้สังขัน
จากทุกชั้นห้ายในสังสารแล้ว"

2. นินพนาเป็นอมตะและเป็นสุขออย่างยิ่ง "อมตymahaครนินพนานนั้น ปราศ²
จากทุกชั้น ปราศจากโศก ปราศจากโรคแลวย บมิใช่ บมิเจ็บ แลมนรรคเจ้า บมิรู้แก่ บมิรู้ตาย
บมิรู้นิบหาย ความสบายนรอดได้จดที่นินพนาอันลุกนี้สุขศานต์ ยืนยง มั่นคง ตรึงเที่ยง แต่
สถานนินพนานี้ ดีหลักกเมื่อแล้ว"

3. นินพนาแบ่งได้เป็น 2 ประเทศ คือ (1) อุปากิเลสนินพนา (2) อุป้า³
กิเลสนินพนา "นินพนามีสองจำพวก พากหนึ่งชื่ออุปากิเลสนินพนาชาตุ และ จำพวกหนึ่งชื่อ⁴
อุป้ากิเลสนินพนาชาตุ"

4. การปฏิบัติเพื่อไปถึงนินพนา มี 8 ประการ คือ บรรค 4 ผล 4 ผู้ปฏิบัติ
ธรรม 8 ประการนี้ ย่อมบรรลุนินพนาได้ทั้งสิ้น "ทางหนันจะไปสู่นินพนามี 8 อันฯ คือ⁵
โสดาบัคติบรรค โสดาบัคติผล สาคากามิมรรค สาคากามิผล อนาคตมิมรรค อนาคตมิผล
อรหัตตมรรค อรหัตผลฯ หนทาง 8 อันนี้ได้แล้วควรได้ ได้ไปสู่"

พระราชาคณะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶ ได้ศึกษาตรวจสอบ
สอบความหมายของนินพนา วิสัยนาราชปุจนາ ความหมายของนินพนาไว้หลายล้านวน
ดังนี้

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปัวเรศวริยาลงกรณ์
นินพนา คือ ความดับไม่เหลือแห่งอวิชชา และตัณหา จนขั้นทั้ง 5 ไม่มี ไม่เป็น⁷
ต่อไป นินพนา คือ ความท้ออวิชชาและตัณหาดับไม่เหลือด้วยอริยมรรคสมุจฉะบทาน

¹ พระยาลิไทย. ไดรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 2. 2506. หน้า 144-315.

² องค์การคำข้องครุลภา. พระราชนิพนธ์ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-
รัชกาลที่ 5 เล่ม 2. 2513. หน้า 175-183.

หมู่บ้านเจ้าพระญาณวราภรณ์ วัดบพิตรภูมิ

นิพพาน คือ ความลึ้นราศี โภสະ โนหะ นิพพาน คือ ธรรมเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวง นิพพาน คือ ธรรมที่ออกจากตัวเหชา

หมู่บ้านเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์

นิพพาน คือ ธรรมเป็นเครื่องดับแห่งเพลิง คือ ราศี เป็นดัน

หมู่บ้านเจ้าพระธรรมมหิศรากา วัดบวรนิเวศ

นิพพาน คือ เครื่องดับเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ทั้งล้วน และสรรณลังขารหงษ์หมุดดับลินไหส์เชือหาเต็มใจได้

สมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร

นิพพาน คือ ดับเหตุเกิดทุกข์ ดับทุกข์เลี้ยงหมุดัง เป็นสุขอ่าย่างยิ่ง

สมเด็จพระลังฆราษฎร์ วัดราชปะระติชัย

นิพพาน คือ ดับเครื่องร้อนเครื่องเผาเลี้ยง นิพพาน คือ ดับเครื่องร้อนเครื่องเผาได้

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) วัดประทุมคงคา

นิพพาน คือ ธรรมชาติไม่มีแห่งหวาน คือ ตัวเหชา

พระพรหมมนี (เหมือน) วัดบรรณนิวาล

นิพพาน คือ ธรรมเป็นที่ไม่มีวานะของร้อยรัศดีอัตถ์เหชา นิพพาน คือ ธรรมเป็นที่ดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์

พระเทพกร河西 (นึ่ม) วัดเครือวัลย์

นิพพาน คือ ธรรมชาติเป็นที่ออกจากการตัวเหชา และกิเลสทั้งปวง

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เจ) วัดประยูรวงษ์ราษฎร์

นิพพาน คือ ความพ้นจากความเกิด ความตาย ทุกข์ภัยทั้งปวง

สมเด็จพระวันรัต (สมบูรณ์) วัดพระเชตุพน

นิพพาน คือ ธรรมเข้าไปประจำล้วนไม่เหลือหลง

พระนิมลธรรม (อัม) วัดพระเชตุพน

นิพนาน คือ ธรรมอันดับเพลิงราคะ โภสະ โมหะ

พระธรรมเจดีย์ วัดกัลยาณมิตร

นิพนาน คือ ธรรมชาติที่ออกจากตัวเอง ชื่อว่าวานะ

พระธรรมไตรโลก (ทอง) วัดอรุณราชวราราม

นิพนาน คือ ดับโดยไม่เหลือ

สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) วัดสุทัศน์

นิพนาน คือ ธรรมดับเพลิงราคะ โภสະ โมหะ

พระธรรมมาณีลาส (ผ่อง) วัดประยูรวงษาเวศ

นิพนาน คือ ธรรมเป็นที่ดับกิเลส

สมเด็จพระนูกช โภชาจารย์ (แสง) วัดราชบูรณะ

นิพนาน คือ ธรรมอันออกแล้วจากตัวเอง

พระญาณสมโพธิ (อัม) วัดมหาธาตุ

นิพนาน คือ ธรรมที่ดับแห่งเพลิง ราคะ โภสະ โมหะ

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร)¹ อธิบายความสำคัญ ประเภท ลักษณะ และวิธีการปฏิบัติ เพื่อบรรลุนิพนานไว้ สรุปได้ดังนี้

นิพนาน เป็นจุดหมายสูงสุดของการประพฤติพรหมจรรย์ นิพนานมี 2 ประเภท คือ "สุป่าทิสสนนิพนาน" คือ ดับกิเลสแต่ยังคงมีเบญจชันธ์ ได้แก่ นิพนานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิต และ "อนุป่าทิสสนนิพนาน" คือ ดับกิเลสโดยไม่เหลือเบญจชันธ์อีกต่อไป ได้แก่นิพนานของพระอรหันต์ที่ดับหมด ทั้งกิเลส ทั้งเบญจชันธ์ นิพนานมีลักษณะบางประการคือ นิพนานเป็น

¹ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร). มงคลยอดชีวิต. 2518.

บรมสุข นิพนานเป็นแค่น้ำว่างอย่างยัง นิพนานเป็นกลังชตธรรม ไม่มีเหตุและปัจจัยปัจจุบันแต่ง ไม่มีเกิด ไม่มีแก่ ไม่มีเจ็บป่วย ไม่มีตาย ปลดอภัย นิพนานเป็นอพยาகคุต (ไม่เป็นนุญเป็นบาก) เป็นที่ลื้นที่ดับดันหา ราคะ โภษะ โมหะ ภน อุปารหิทั้งปวง วิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพนาน (การทำให้แจ้งชั่งนิพนาน) ต้องอาศัยวิปัสสนานญาณ ๙ (ความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เช้าใจภาวะของลึงกั้งหลายตามเป็นจริง ๙ ประการ คือ (1) อุทัยพพยานุปัสสนานญาณ (พิจารณาเห็นความเกิดดับของเบญจชั้น) (2) ภัณฑานุปัสสนานญาณ (พิจารณาเห็นความดับของลังชาร) (3) ภยตุปัฏฐานญาณ (พิจารณาเห็นความน่ากลัวของลังชาร) (4) อากีนวนุปัสสนานญาณ (พิจารณาเห็นโทษของลังชาร) (5) นิพิกานุปัสสนานญาณ (พิจารณาเห็นความหน่าย) (6) มนูจิตุกัมยตาญาณ (พิจารณาจะหลุดพ้นจากลังชาร) (7) ปฏิลังชา นุปัสสนานญาณ (พิจารณาเนื่องต้องการจะพ้นไปเลี้ยงจากลังชาร) (8) ลังชารุเปกษาญาณ (พิจารณาเห็นความเป็นกลางวางแผนเฉยต่อลังชาร) และ (9) สัจจานุโลมิกาญาณ (พิจารณาเห็นอริยสัจจ์)

ฉัตรสุมาลย์ กนิลสิงห์^๑ อธิบายคำไวوضน์ ความหมาย ประเภท และสภาพของ นิพนานไว้สรุปได้ดังนี้

นิพนานเป็นภาษาบาลีตั้งกับภาษาล้านนาถวายว่า "นิรван" คำที่ใช้แทนนิพนานมี หลายคำที่รู้จักแพร่หลาย ได้แก่ นิโรธ (ความดับทุกข์) วิรัคธรรม (ธรรมอัน ปราศจากการะ) อัลังชตธรรม (ธรรมที่มีได้ประกอบหรือปัจจุบันแต่งชั้น) วิลังชาร ธรรม (ธรรมที่ไม่มีการปัจจุบันแต่ง) วิมุตติ (ความหลุดพ้น) อุมธรรม (ธรรมที่ ไม่ตาย ธรรมที่มีอยู่เป็นนิรันดร์) นิพนานมาจาก "นิ" หรือ "นิร" แปลว่า "ไม่มี" "วาน" แปลว่า "ความผูกพัน" นิพนานมีหลายความหมาย เช่น นิพนาน คือ ไม่มี ความผูกพัน (ระหว่างภนนี้กับภนน้ำ) นิพนานคือการดับกิเลส ดับทุกข์ นิพนานคือ

^๑ ฉัตรสุมาลย์ กนิลสิงห์. ศานติ ตอนที่ ๑ : ศานติพัทธ. ๒๕๑๘.

หยุดการเกิด นิพนานคือการขัดเสียงความอยาก นิพนานคือการดับ นิพนานคือ การตัดขาดลีน เชิงจากความแก่และความตาย สภาพของนิพนานเป็นลีนที่อธิบายยาก นิพนานมิใช่ลีนที่ผลิตขึ้นมาได้ นิพนานไม่มีเหตุจังไม่มีผล นิพนานมิใช่ลีนที่ประกอบขึ้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไร์ยิดเกาะ ไม่มีอะไรอนอกเหนือไปกว่า เราอาจจะซึ้งให้เห็นว่าทางไปนิพนานนั้นเป็นอย่างไร แต่ไม่อาจสามารถแสดงเหตุแห่งนิพนานให้ ปรากฏ นิพนานคือสภาวะที่ไม่ผัสสะ หรืออผัสสะ ไม่มีการไป-มา ไม่มีการคงอยู่ หรือดับไป ไม่มีที่มา ไม่มีการลีบต่อและเป็นจุดจบในตนเอง นิพนามิได้อยู่ที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะ แต่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ เมื่อเข้าถึงซึ่งความรู้แจ้ง ซึ่งทุกคน สามารถปฏิบัติได้

ตับบลิว ราหุลเกระ¹ ได้ศึกษานิพนานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา และอธิบายเกี่ยวกับนิพนานไว้สรุปได้ว่า ศิพท์ที่ใช้แทนนิพนานมีหลายคำ เช่น วิมุตติ (ความหลุดพ้น) ตแพทย์ (การดับความกระหาย) ออมร (ความไม่ตาย) อัลังชาร (ไม่มีเครื่องปวงแต่ง) วิราก (ความหมดไปจากความอยาก) นิโรช (ความดับ) ส่วนความหมายของนิพนานก็มี หลายความหมาย เช่น นิพนานคือความลารອกโดยไม่เหลือแห่งตัวหนานนี้ ความสละ ความปล่อย ความไม่อาลัยตัวหนานนี้ นิพนานคือความลีนไปแห่งรากะ โภสະ โมทะ นิพนานคือการ ดับความเกิดความมีเสียได้ นิพนานคือการกำจัดความรักด้วยอำนาจความพอใจในอุปทาน ขันธ์ 5 นิพนานคือความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์ คือ หลุดพ้นจากความชั่วทั้งหมด นิพนานคือ ความอิสระ จากความอยาก จากอวิชชา จากความดีความชั่ว จากเวลา จากความลืบต่อ และจากช่องว่างนั้น

วศิน อินทสาระ² อธิบายความหมาย ประเภท สภาพ และคุณภาพของนิพนานไว้ สรุปได้ว่า

¹ตับบลิว ราหุลเกระ. พระพุทธเจ้าสอนอะไร. แปลโดย คณะอาจารย์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2519. หน้า 57-70.

²วศิน อินทสาระ. หลักคำสอนลัมคัญในพระพุทธศาสนา. 2521. หน้า 38-50.

นิพนานมีความหมายหลักประการ เช่น นิพนан คือ การออกจากต้นเห่า นิพนан คือ ความตับกิเลส นิพนан คือ ความลับบาระงับความกระวนกระวาย นิพนан คือ ความลึ้นรากะ โภลະ ໂມທະ นิพนан คือ การดับภาพ นิพนан มี 2 ประเภท คือ สอุปากิเลส-นิพนาน คือนิพนานที่ยังมีอุปากิเหลือ กับอนุปากิเลสนิพนан คือนิพนานที่ไม่มีอุปากิเหลือ สภาพแห่งนิพนานเป็นลิงที่อธิบายยาก นิพนัน ไม่ใช่ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่ใช้อากาศานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อกกิจัญญาตนะ เนวลัญญาณัญญาตนะ ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น ไม่ใช่ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ไม่ใช่กรรมมา การไป ไม่ใช่การดำเนรออยู่ การจุติ และอุบัติ นิพนันนั้นหาก็ตั้งมิได้ เปรียบกับอะไร ๆ ไม่ได้ ไม่เป็นไป ไม่มีที่ลื้นสุด ไม่มีอารมณ์ แต่มีอยู่และเป็นที่ลื้นสุดแห่งทุกชีว นิพนานมีคุณลักษณะหลักประการ เช่น นิพนันลงบอย่างยิ่ง ประนีตอย่างยิ่ง เป็นสุขอย่างยิ่ง ว่างอย่างยิ่ง เป็นที่สร้างความเมา เป็นที่ดับความกระหาย เป็นที่ถอนอาลัย เป็นที่ลื้นสุดแห่งการเดินทางในวันภูภ

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ พยุตโต)¹ อธิบายนิพนันไว้หลักประเด็น สรุปได้ว่า

1. นิพนัน มาจาก นิอุปสรรค (แปลว่า ออกไป หมวดไป ไม่มี เลิก) วน (แปลว่า ผัด ไป หรือเป็นไป บ้าง เครื่องร้อยรัดบ้าง) ใช้เป็นกิริยาของไฟหรือการดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟ หรือดับร้อน หมายถึง หายร้อน เย็นลง หรือเย็นลง (แต่ไม่ใช่ดับสนู) แสดงภาวะทางจิตใจ หมายถึง เย็นใจ สดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนในใจ หายร้อนrun ไม่มีความกระวนกระวาย หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือ ทำให้รากะ โภลະ ໂມທະ หมวดลื้นไป ในคัมภีร์รุนรองและอรรถกถาภิกษาล่วงมากันนิยมแปลว่า ไม่มีต้นเห่า เครื่องร้อยรัด หรือออกไปแล้วจากต้นเห่าที่เป็นเครื่องร้อยติดไว้กับภาพ

2. นิพนันมีคุณลักษณะบางประการ เช่น นิพนันเป็นธรรมอันผู้บรรลุเห็นได้ เอง ไม่เข้ากับกาล เรียกให้มาดูได้ ควร Nobน้อมเข้ามาไว้ อันวิญญาณพึงรู้เฉพาะตน นิพนัน

¹ พระราชวรมนี (ประยุทธ์ พยุตโต). พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ.

เป็นธรรมชาติกลั้ง เก็นยาก หยิ่งรู้ตามยาก สบง ประณีต ตรรกะหยิ่งไม่ถึง (ไม่อุ้ยในวิสัย ของตรรกะ) ละ เอี่ยคืออัน เป็นวิสัยที่บังคับจะพิงทราบ

3. การอธิบายนิพนานอาจอธิบายได้ 4 แบบ คือ

3.1 แบบปฏิเสธ เช่น นิพนาน คือ ความลื้นราคะ ลื้นโภส ลื้นโนหะ นิพนาน คือ ความลื้นดันหา นิพนาน คือ จุดจบของทุกชี นิพนาน คือ อัลังขตะ (ไม่ถูกปูรุ แต่ง) นิพนาน คือ อชระ (ไม่แก่) นิพนาน คือ อมตะ (ไม่ตาย) เป็นต้น

3.2 แบบไว้ใจ เช่น นิพนาน คือ สันตะ (สบง) นิพนาน คือ ปมีৎะ (ประณีต) นิพนาน คือ สุทธิ (ความบริสุทธิ์) นิพนาน คือ เชมะ (ความเงยม) เป็นต้น

3.3 แบบอุปมา เช่น นิพนานเป็นเหมือนภูมิภาคอันราบเรียบนำรื่นรมย นิพนาน เหมือนผึ้งโนนที่เกยมไม่มีภัย นิพนานเหมือนช่าวสารที่เป็นจริง นิพนานเหมือน อุดมบุรี นิพนานเป็นที่บะ (เกาที่พนภัย) นิพนานเป็นเหละ (ถ้าที่กำบังภัย) นิพนานเป็น อาโรคาย (ความไม่มีโรค สุขภาพสมบูรณ์) เป็นต้น

3.4 แบบบรรยายภาวะโดยตรง เช่น

ภาวะที่พึงรู้ได้ (วิญญาณ นิพนาน) มองด้วยตาไม่เห็น
(อนัตสันะ) เป็นอนันต์เข้าถึงได้ทุกด้าน (ลับพโโคปะ) ที่นี่ อาปี ป្រែវ เ�izo และวาย ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ที่นี่ ยาว ลื้น ละ เอียด หยาน งาม ไม่งาม ตั้งอยู่ ไม่ได้ ที่นี่ นามและรูปดับไปหมดไม่หลือ เพราะ วิญญาณดับ นามรูปจังดับที่นี่

มืออยู่น่องภิกษุหั้งหลาย อายตนะที่ไม่มีป្រែវ ไม่มีอาปี ไม่มี เเตizo ไม่มีวาย ไม่มีอาการสาনญญาจิตนะ ไม่มีวิญญาณสาญญาจิตนะ ไม่มีอาการกัญญา ภญาจตนะ ไม่มีเนวลัญญาณสาญญาจิตนะ ไม่มีโลกนี้ ไม่มีปรโลก ไม่มีดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ทั้ง 2 ออย่าง , เราไม่กล่าวว่าอายตนะนั้นว่าการมากการไป การหยุด อยู่ การจุติ การอุบัติ อายตนะนั้นไม่มีที่ตั้งอาศัย (แต่ก็) ไม่เป็นไป ทั้ง ไม่ต้องมี เครื่องยัตหน่วง นั้นแหละคือ จุดจบของทุกชี

ยังอิงอยู่ จึงมีการสั่นไหว ไม่อิงแล้ว ก็ไม่มีการสั่นไหว เมื่อ การสั่นไหวไม่มี ก็นึงลงนิก เมื่อนึงลงนิกไม่มีอาการโ้อนเอน เมื่อไม่มีการโ้อนเอนก

ไม่มีการมาการไป เมื่อไม่มีการมาการไปก็ไม่มีการจุติและอุบัติ เมื่อไม่มีการจุติและอุบัติไม่มีร่องรอย ไม่มีภาพโน้น ไม่มีในระหว่างพหังสอง นั้นแหละ คือจุดจบของทุกชีวิตรักษาสุขภาพ

4. คำที่ใช้แทนนิพนานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นอรรถาธิบาย และคัมภีร์ที่เป็นสาขาวาชิตรีมีมากมาย

4.1 ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก (เรียงตามลำดับอักษรบาลี) เช่น			
อกัณฑ昊สุกกะ	ไม่มีคำไม่ช่าว (ไม่จำกัดชั้น วรณะ, ไม่เน้นญูเป็นนาป)	ตัณหกชยะ	ภาวะลึ้นตัณหา เครื่องด้านท่าน, ที่คุ้มกัน
อกอะ	ไม่มีโครงสร้าง	ทีปะ	เกา, ทึ่ง
อกิญจนะ	ไม่มีอะไรค้างใจ, ไร้กังวล	ทุกขากชยะ	ภาวะลึ้นทุกชีวิตรักษาสุขภาพ
อกุโตภัย	ไม่มีภัยแต่ที่ไหน	ทุกหละ	เห็นได้ยาก
อัจฉุตະ	ไม่เคลื่อน, ไม่ต้องจากไป	ธุวะ	ยั่งยืน
อัจนริยะ	อัคจรรย	นิปุณะ	ละ เอียดอ่อน
อชระ	ไม่แก่	นิปปัญจะ	ไม่มีกิเลสเครื่องเนินช้า, ไม่มีปัญจะ
อัชชชระ	ไม่คร่าคร่า	นิพพาน	ความดับกิเลสและกองทุกชีวิตรักษาสุขภาพ
อชาตະ	ไม่เกิด	นิพพุตติ	ความดับเข็ญเย็นใจ
อนาคต	ไม่โอนเอนไป, ไม่มีตัณหา	นิโรธ	ความดับทุกชีวิตรักษาสุขภาพ
อนาคต	ไม่มีที่สุด	บรรลัจจ	ความจริงอย่างยิ่ง, สัจจะ
			สูงสุด
อนาคต	ไม่มีการถือมั่น	ปมีตະ	ประเตติ
อนาคต	ไม่มีอื่นอึก, ประเสริฐ, ตีที่สุด	ปรมัตถ	ประโยชน์สูงสุด
อนาคต	ไม่มีอัลัย, ไม่มีความติด	ปรมสุข	บรรลุสุข, สุขออย่างยิ่ง
อนาคต	ไม่มีอาสวะ	ปรายนะ	ที่ไปข้างหน้า, ที่หมาย

อนิทัศสนะ	ไม่มีเห็นด้วยๆๆๆๆ	ปัลลังชี	ความสูงบรรจงบ, ลงบ เข้าออกเย็น
อนิติภาวะ	ไม่มีสิ่งเป็นอันตราย	ปาระ	ผึ้ง, ที่หมายอันปลอมหน้าย
อนุตตระ	ไม่มีอะไรยิ่งกว่า, ยอดเยี่ยม	มุตติ	ความพัฒนา, หลุดรอด
อปอลิกิตะ (-นະ)	ไม่ผิด, ไม่เสื่อมเสีย	โมกชา	ความพัฒนาไปได้
อภัยะ	ไม่มีภัย	โยคกเชมะ	ธรรมอันเกษมจากโยคะ
ออมตะ	ไม่ตาย	เลยะ	ที่เรียน, ที่กำบังภัย
อโโมสธรรม	ไม่เสื่อมสูญ	วิมุตติ	ความหลุดพ้น, เป็นอิสระ
อัพกุตตะ	ไม่เคยมีไม่เคยเป็น, นำอัศจรรย์ วิโมกษ		ความหลุดพ้น
อพยาธิ	ไม่มีโรคเบี้ยดเบี้ยน	วิรชะ	ไม่มีธุลี
อพยาปัชณะ	ไม่มีโรคเบี้ยดเบี้ยน	วิรากะ	ความจางคลายหายใจ
อภูตตะ	ไม่กล้ายเป็น	วิสุทธิ	ความบริสุทธิ์, หมัดจด
อสังกิลัญชชะ	ไม่เคร้าหมอง	ลัจจะ	ความจริง
อสังกุปะ	ไม่หัวน้ำให้, ไม่โยกเคลอน	ลัณตะ	ลงบ, ระงับ
อสังขตะ	ไม่ถูกปูรุ่งแต่ง	ลัณติ	ความสูง
อสังหระ	ไม่เคลอนแคลน	ลัรณะ	ทึบ, ที่รัลิก
อโสกะ	ไม่มีความโศก	ลิวะ	แสนเกษมสำราญ
อาโรคยะ	ไม่มีโรค, สุขภาพสมบูรณ์	ลุกชี	ความบริสุทธิ์, สะอาด
เชมะ	เกษม, ปลดภัย	ลุกทะ	เห็นได้ยากยิ่งนัก

4.2 ที่ปรารถนาในชั้นอรรถาธิบายและคัมภีร์ที่เป็นสาวางภาษาชิต (เรียงตามลำดับ)

อักษรบาลี) เช่น

อักษร	ไม่รู้จักลื้น, ไม่พินาศ	เกวละ	ไม่กลัว reckon, สมบูรณ์ในตัว, ไกวัลย์
อชลิตะ	ไม่ฟังผลลัต	นิจจะ	เที่ยง, แน่นอน
อຈลະ	ไม่หัวน้ำให้	นิรุปตาปะ	ไม่มีความเดือดร้อน

อนาคตมุ่ง	ไม่ต้องอาศัยสิ่งใดหน่วง	ปฏิบัติสัทพิ	ความสงบร่มร้น, เยือกเย็น
อนุปปะทะ	ความไม่เกิด	ปะ	ทึบซึ้ง, จุดหมาย
อปวัคค์	ปราศจากลังชาต, พันลี้เชิง	ประ	ภาวะตรงข้าม, ภาวะยอดยิ่ง
อมรณะ	ไม่ตาย	ปริโยสาน	จุดสุดท้าย, จุดหมาย
อรุปะ	ไร้รูป, ไม่มีกรดทรงลักษณะ	ป่านา	การละกิเลล
อสปัตตະ	ไม่มีชักดิ้ก	วุปสมะ	ความเข้าไปส่งบ
อัลมพาระ	ไม่คับแคบ, ไม่ห้องหด	วิภวภ	ภาวะพันวัฏภะ, ปราศจากวัฏภะ

5. ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน อาจศึกษาได้จากคำเรียกชื่อและคำแสดงคุณลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน ซึ่งมีทั้งความหมายแห่งบวกและแห่งลบ เช่น

อรหันต์	(ผู้ควรหรือผู้ใกล้กิเลส)	ชีมาสพ	(ผู้ลืมอาวสัะแล้ว)
อะเสছะ	(ผู้ไม่ต้องศึกษา ผู้จบการศึกษา	ปริกษภวังโภชນ์ (ผู้หมดสัมโภชน์ที่เป็นแล้ว	

วุลิตวัน หรือ

วุลิตพรมจารย์	(ผู้อยู่บนพรมจารย์แล้ว)	กตกรณี	(ผู้กำกิจที่ต้องทำแล้ว)
โวหิตภาระ	(ผู้ปลงภาระแล้ว)	อนุปัตตสัตต์	(ผู้เข้าถึงประโภชน์ตัณแล้ว)
ลัมมกทัญญาวิมุตต์	(ผู้หลุดพ้นเพราเวร์รักถ้วน)	เกวล หรือเกพล	(คนครบถ้วน คนสมบูรณ์)
อุดมบุรุษ	(คนสูงสุด คนเยี่ยมยอด)	มหาบุรุษ	(คนยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรม)
สัมปันนกุศล	(ผู้มีกุศลสมบูรณ์)	บรมกุศล	(ผู้มีกุศลธรรมอย่างยิ่ง)
พระมหาณ์-แท้	(ผู้อยู่อภิคุณธรรมแล้ว)	ทักษิณาย์-แท้	(ผู้ควรแก้ทักษิณ)
สมณะ-แท้	(ผู้สูงบ ผู้ระงับกิเลส)	นาთก์-แท้	(ผู้สันนาแยลัว)
เวทคู-แท้	(ผู้ถึงทาง)	อริย หรืออารยชน-แท้ (ผู้เจริญ ผู้ประเสริฐ)	

6. ประเภทและระดับของนิพพาน อาจแบ่งได้ดังนี้

6.1 ประเภทของนิพพาน อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

6.1.1 สุปากิเลสนิพพานธาตุ ได้แก่ นิพพานยังมีเบญจชันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับเบญจชันธ์

6.1.2 อนุปากิเลสนิพพานธาตุ ได้แก่ นิพพาน ไม่มีเบญจชันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเบญจชันธ์

นิพพานอย่างแรก หมายถึง ดับกิเลสแต่ยังมีเบญจชันธ์เหลือ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ ตรงกับคำที่คิดขึ้นในรุ่นอรรถกถาว่า กิเลสนิพพาน (ดับกิเลสล้วนเชิง) ส่วนนิพพานอย่างที่สอง หมายถึง ดับกิเลสไม่มีเบญจชันธ์เหลือ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์เมื่อล้มชีวิต ตรงกับคำที่คิดขึ้นใช้ในรุ่นอรรถกถาว่า "ชั้นปรินิพพาน" (ดับชันธ์ ๕ ล้วนเชิง)

6.2 ระดับของนิพพาน อาจแบ่งได้เป็น ๕ ระดับ คือ

6.2.1 วิกขัมภานนิพพาน ได้แก่ การที่ผู้เจริญปัญญาดับนิวรณ์ด้วยการช่มไว้

6.2.2 ตั้งนิพพาน ได้แก่ การที่ผู้เจริญสมาธิถึงขั้นชำ rakshaya กิเลส ตับความเห็นผิดต่าง ๆ ลง ได้ด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับกัน

6.2.3 สุมฉะกนิพพาน ได้แก่ การที่ผู้เจริญโลภตตรมรรค ซึ่งให้ถึงความสั่นกิเลส ดับกิเลสลง ได้ด้วยการตัดขาด

6.2.4 ปฏิปัปสัทธินิพพาน ได้แก่ การดับกิเลสในขณะแห่งผลโดยเป็นที่ภาวะที่กิเลสรบค้าไปแล้ว

6.2.5 นิลสมนิพพาน ได้แก่ การดับกิเลสที่เป็นภาวะน้อกไปแล้วจากกิเลส ดำรงอยู่ต่างหาก ห่างไกลจากกิเลสไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสเลย

7. ประเภทและระดับของผู้บรรลุนิพพาน อาจแบ่งได้ดังนี้

7.1 ประเภทของผู้บรรลุนิพพาน อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

7.1.1 พระเศษ (ผู้ซึ่งต้องศึกษา) ได้แก่ พระโสดาบัน พระสักขามี และพระอนาคตมี

7.1.2 พระօเศษ (ผู้ไม่ต้องศึกษา) ได้แก่ พระอรหันต์

7.2 ระดับของผู้บรรลุนิพพาน อาจแบ่งได้เป็น 4 ระดับ คือ

7.2.1 พระโสดาบัน ผู้ถึงgrade เคื่อง เช้าสู่มรรค เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอวิยมรรคอย่างแท้จริง เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในชั้นศีล ทำได้พ่อปะมาณในสมารชิ และทำได้พ่อปะมาณในปัญญา ละลังโยชน์ได้ 3 คือ สักการะที่ญูริ วิจิจนา และสัลพดปramaส

7.2.2 พระสักขามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ก็จะกำจัดทุกชีดีลน์ เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในชั้นศีล ทำได้พ่อปะมาณในสมารชิ และทำได้พ่อปะมาณในปัญญา นอกจากละลังโยชน์ 3 ช้อห้างตันได้แล้ว ยังทำให้ ราคะ โภสัช โนหะ เบนาบองลงด้วย

7.2.3 พระอนาคตมี ผู้จะปรินิพพานในยุคที่เกิดชั้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมารชิ แต่ทำได้พ่อปะมาณในปัญญา ละลังโยชน์ได้อีก 2 ช้อ คือ การราคะ และปภิชช

7.2.4 พระอรหันต์ ผู้ควรแก้ทักษิณ หรือการบูชาพิเศษ หรือผู้หักกำแห่งสังสารจกร ได้แล้ว เป็นผู้ลิਆสวะ เป็นผู้ทำบริบูรณ์ในลิกขาทั้งสาม คือ ศีล สมารชิ และปัญญา ละลังโยชน์เบื้องสูงได้อีกทั้ง 5 ช้อ (รวมเป็นละลังโยชน์ทั้งหมด 10)

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำมาใช้ประโยชน์ใน การวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

1. ใช้เป็นแนวทางในการวางแผนดำเนินโครงการวิจัย
2. ใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์นิพพานในประเทศต่างๆ
3. ใช้ตรวจสอบข้อมูลในบางประเทศ